БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК УСУЛЛАРИ

Нызаматдинова Шахсанем Караматдиновна
Ажиниёз номидаги НДПИнинг Бошланғич таълим факультети 4-курс талабаси

Аннотация: *Ушбу тезисда бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантиришнинг педагогик асослари, таълим-тарбия жараёнида қўлланиладиган самарали усуллар ва уларнинг аҳамияти ёритилган. Шунингдек, ўқувчиларда табиатга нисбатан онгли муносабатни қарор топтириш, экологик билим ва кўникмаларни ривожлантириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга масъулият ҳиссини тарбиялаш масалалари таҳлил қилинган. Экологик тарбия жараёнида кузатиш, суҳбат, дидактик ўйинлар, амалий машғулотлар, лойиҳа ишлари ва фанлараро интеграциядан фойдаланиш имкониятлари очиб берилган.*

Калит сўзлар: *экологик маданият, экологик тарбия, бошланғич таълим, табиатни муҳофаза қилиш, экологик онг, экологик билим, педагогик усуллар, табиатга масъулиятли муносабат, интерфаол методлар, атроф-муҳит.*

КИРИШ

Бугунги кунда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик муаммоларнинг олдини олиш бутун инсоният олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Табиат ва инсон ўртасидаги муносабатларнинг мувозанатини сақлаш, экологик хавфсизликни таъминлаш ҳамда келажак авлодда табиатга нисбатан масъулиятли муносабатни шакллантириш таълим тизими олдига ҳам муҳим вазифаларни қўяди.

Экологик маданият инсоннинг атроф-муҳитга бўлган муносабати, табиат қонуниятларини англаши, экологик билимларга эга бўлиши ва кундалик ҳаётда табиатни асрашга қаратилган хатти-ҳаракатларида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, экологик маданиятни шакллантириш жараёнини болалик давридан бошлаш муҳим аҳамиятга эга.

Бошланғич таълим босқичи боланинг дунёқараши, табиат ҳақидаги дастлабки тасаввурлари, ахлоқий қарашлари ва ижтимоий хулқ-атвори шаклланадиган муҳим давр ҳисобланади. Айниқса, кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар атрофдаги воқеа-ҳодисаларга қизиқиш билан қарайдилар, табиатни кузатишга, саволлар беришга ва янги маълумотларни билишга интиладилар. Ушбу хусусиятлардан таълим-тарбия жараёнида самарали фойдаланиш экологик маданиятни ривожлантириш учун муҳим педагогик имконият яратади.

Шу сабабли бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантиришнинг мазмуни, педагогик усуллари ва амалий имкониятларини ўрганиш долзарб аҳамият касб этади.

Экологик маданиятни шакллантириш - бу ўқувчиларга табиат, инсон ва жамият ўртасидаги ўзаро боғлиқликни англатиш, экологик билимларни ўзлаштириш ҳамда табиатни муҳофаза қилишга қаратилган ижобий хулқ-атворни тарбиялашга йўналтирилган узлуксиз педагогик жараёндир.

Бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш фақатгина табиат ҳақида маълумот бериш билан чекланмаслиги керак. Бу жараёнда болаларда сувни тежаш, дарахт ва ўсимликларни асраш, ҳайвонларга озор бермаслик, чиқиндиларни белгиланган жойга ташлаш, атроф-муҳит тозалигини сақлаш каби амалий кўникмаларни ҳам ривожлантириш зарур.

Экологик маданиятнинг шаклланиши бир нечта ўзаро боғлиқ йўналишларни қамраб олади. Биринчиси - экологик билимларни эгаллаш, яъни табиатдаги мавжуд жараёнлар ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини тушуниш. Иккинчиси — экологик онгни ривожлантириш, яъни инсон фаолиятининг атроф-муҳитга таъсирини англаш. Учинчиси - экологик масъулиятни шакллантириш, яъни табиатни асрашга қаратилган хатти-ҳаракатларни кундалик ҳаётда амалга оширишдир.

Ушбу йўналишларни амалга оширишда ўқитувчининг педагогик маҳорати, таълим мазмуни ва танланган методлар муҳим ўрин тутади.

Экологик маданиятни шакллантиришда кузатиш методининг аҳамияти.

Кузатиш бошланғич синф ўқувчиларининг табиат ҳақидаги билимларини бойитишда муҳим педагогик усуллардан биридир. Ушбу метод орқали ўқувчилар табиатдаги ўзгаришларни бевосита кўрадилар, уларни таққослайдилар ва сабабларини тушунишга ҳаракат қиладилар.

Масалан, ўқувчиларга дарахтларнинг турли фасллардаги ҳолатини кузатиш, ўсимликларнинг ўсиши учун қандай шароитлар зарурлигини аниқлаш, об-ҳаводаги ўзгаришларни қайд этиш каби топшириқлар бериш мумкин. Бундай фаолият болаларда табиатга қизиқиш, кузатувчанлик ва экологик тафаккурни ривожлантиради.

Суҳбат ва савол-жавоб методидан фойдаланиш.

Экологик тарбия жараёнида суҳбат методи ўқувчиларнинг мавжуд билимларини аниқлаш ва янги тушунчаларни шакллантиришга хизмат қилади. Ўқитувчи «Нима учун сувни тежашимиз керак?», «Дарахтларнинг инсон ҳаётидаги аҳамияти нимада?», «Агар атроф-муҳит ифлосланса, қандай оқибатлар юзага келиши мумкин?» каби саволлар орқали болаларни мустақил фикрлашга ундайди.

Бунда ўқувчиларнинг жавобларини тинглаш, уларнинг фикрларини ҳурмат қилиш ва хулосаларини далиллар билан бойитишга ёрдам бериш муҳимдир. Суҳбат жараёнида болалар экологик муаммоларнинг сабаб ва оқибатларини англашга ўрганадилар.

Дидактик ўйинлардан фойдаланиш.

Кичик мактаб ёшидаги болалар учун ўйин фаолияти таълимнинг қизиқарли ва таъсирчан шаклларидан бири ҳисобланади. Экологик мазмундаги дидактик ўйинлар ўқувчиларнинг билимларини мустаҳкамлаш, диққатини ривожлантириш ва табиатга нисбатан ижобий муносабатини шакллантиришга ёрдам беради.

Масалан, «Табиат дўстлари» ўйинида ўқувчиларга табиатни муҳофаза қилишга оид турли вазиятлар тақдим этилади. Улар ушбу вазиятларда қандай йўл тутиш кераклигини тушунтирадилар. «Чиқиндиларни саралаймиз» ўйинида эса қоғоз, пластик ва бошқа чиқиндиларни турларга ажратиш бўйича топшириқлар бажарилади.

Бундай ўйинлар орқали ўқувчилар экологик қоидаларни фақат назарий жиҳатдан эмас, балки амалий фаолият орқали ҳам ўзлаштирадилар.

Амалий машғулотлар ва табиат билан бевосита мулоқот.

Экологик маданиятни шакллантиришда амалий машғулотлар алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ўқувчи табиатни муҳофаза қилиш зарурлигини фақат эшитиш орқали эмас, балки ўз фаолияти давомида ҳам англаши лозим.

Мактаб ҳовлисида гуллар экиш, дарахт ва ўсимликларни парвариш қилиш, синфдаги гулларга қараш, ҳудудни тоза сақлаш каби тадбирлар ўқувчиларда меҳнатсеварлик ва экологик масъулиятни ривожлантиради.

Шунингдек, табиат қўйнига саёҳатлар ташкил этиш, ўсимликлар ва ҳайвонот оламини ўрганиш, атроф-муҳит ҳолатини кузатиш болаларнинг назарий билимларини амалий тажриба билан боғлаш имконини беради.

Лойиҳа ишлари асосида экологик тарбия бериш.

Лойиҳа методи ўқувчиларни муайян экологик муаммони ўрганиш ва унинг ечими бўйича таклифлар ишлаб чиқишга йўналтиради. Масалан, «Сувни тежайлик», «Мактабимиз ҳудудини тоза сақлаймиз», «Бир ниҳол — келажак учун», «Табиатни асраш - бизнинг бурчимиз» каби мавзуларда кичик лойиҳалар ташкил этиш мумкин.

Лойиҳа жараёнида ўқувчилар маълумот тўплайдилар, кузатишлар олиб борадилар, расмлар чизадилар ва ўз фикрларини тақдим этадилар. Бундай фаолият уларда ҳамкорликда ишлаш, мустақил фикрлаш, масъулият ва ташаббускорлик кўникмаларини ривожлантиради.

Фанлараро интеграция асосида экологик маданиятни шакллантириш.

Экологик тарбияни фақат табиий фанлар доирасида олиб бориш билан чекланиб қолмаслик керак. Ушбу жараённи она тили, ўқиш саводхонлиги, математика, тарбия ва технология фанлари билан боғлаш мақсадга мувофиқдир.

Масалан, она тили дарсларида табиатни асраш мавзусида матнлар тузиш, ўқиш дарсларида экологик мазмундаги ҳикоя ва шеърларни таҳлил қилиш, математика дарсларида сув сарфи ёки дарахтлар сонига оид масалалар ечиш мумкин. Технология дарсларида эса қайта ишлатиладиган материаллардан турли буюмлар ясаш орқали ресурслардан оқилона фойдаланиш тушунтирилади.

Фанлараро интеграция экологик билимларнинг турли ўқув вазиятларида қўлланилишига ёрдам беради ва ўқувчиларда яхлит дунёқарашни шакллантиради.

Экологик маданиятни шакллантиришда оила ва мактаб ҳамкорлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки боланинг табиатга бўлган муносабати нафақат мактабда, балки оиладаги тарбия ва кундалик ҳаётдаги хатти-ҳаракатлар орқали ҳам шаклланади.

Ота-оналар билан ҳамкорликда кўчат экиш, оилавий табиат сайрлари ташкил этиш, сув ва электр энергиясини тежаш, чиқиндиларни белгиланган жойга ташлаш

каби одатларни шакллантириш мумкин. Бунда катталарнинг шахсий намунаси болалар тарбиясида муҳим ўрин тутади.

Шунингдек, экологик маданиятни шакллантириш жараёнида ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш зарур. Бериладиган топшириқлар болаларнинг билим даражасига мос, тушунарли ва амалий аҳамиятга эга бўлиши лозим.

Демак, бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш кузатиш, суҳбат, дидактик ўйин, амалий машғулот, лойиҳа ишлари ва фанлараро интеграция каби усулларни ўзаро уйғунлаштирган ҳолда ташкил этилганда мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни шакллантириш узлуксиз ва мақсадли педагогик жараён бўлиб, у болаларнинг экологик билими, онги, масъулияти ва амалий кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Экологик тарбияни бошланғич таълим жараёнига самарали татбиқ этиш учун ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига мос педагогик усуллардан фойдаланиш, назарий билимларни амалий фаолият билан боғлаш ҳамда оила ва мактаб ҳамкорлигини мустаҳкамлаш зарур.

Айниқса, табиатни бевосита кузатиш, экологик мазмундаги дидактик ўйинлар, амалий машғулотлар ва кичик лойиҳалар ўқувчиларда табиатга нисбатан эҳтиёткорона муносабатни шакллантиришга ёрдам беради.

Шундай экан, экологик маданиятни шакллантиришни бошланғич таълимнинг муҳим таркибий қисми сифатида ташкил этиш, ҳар бир ўқувчида табиатни асраш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳит учун масъулият ҳиссини тарбиялаш бугунги таълим тизимининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Муҳтарова Л. А. Бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданиятни фанлараро шакллантириш педагогик муаммо сифатида // Science and Society. - 2021.

2. Акбоева М. Н. Экологик муаммоларни бошланғич синфларда ўқитишнинг афзалликлари // PEDAGOGS. - 2024.

3. Султонова С. Бошланғич синфларда экологик тарбияни шакллантиришнинг замонавий усуллари // Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. - 2025.

4. Норматова Ф. А. Кичик ёшдаги ўқувчиларда экологик маданиятни шакллантириш методикаси.

5. Раҳмонова М., Сафарова Р. Бошланғич синф дарсларида экологик тарбияни шакллантиришнинг самарали методлари.